

»Scrinia Slavonica«, godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, vol. IX, br. 1., Slavonski Brod, 2009., str. 1-670.

ĐURO ŠKVORC

Varaždinska ulica 34 A
HR-48260 Križevci

Tijekom 2009. godine iz tiska je izašao novi broj godišnjaka »Scrinia Slavonica« koji izdaje Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest. Godišnjak je vezan za teme iz Slavonije, Baranje i Srijema koje sežu od srednjeg vijeka do najnovijega doba. Srednjem vijeku posvećena su dva priloga, crkvenoj povijesti i graditeljstvu od 18. do 20. stoljeća 4 priloga, društvu i politici u 19. i 20. stoljeću 5 priloga, povijesnim vezama Pečuha i Slavonije (u povodu 1000. obljetnice Pečuške biskupije) 8 priloga, prijepornim temama 1, građi 1, kronici 2, ispravku 1 i prikazima i osvrtima 9 priloga. Ukupno je 34 priloga s prikazima i osvrtima. Ovaj broj godišnjaka vrijednim čine 10 izvornih i 7 preglednih radova.

Prvi članak u godišnjaku naslovljen »Avari, južna Panonija i pad Sirmija« (str. 7-56) rad je Hrvoja Gračanina. Autor se u radu koristi pisanom i arheološkom građom te relevantnom literaturom. Obradeno je avarsko osvajanje u južnoj Panoniji u 6. stoljeću, dana raščlamba svjedočanstava o avarskoj nazočnosti na širem južnopanonskom području, kao i strateškom smještaju avarskih uporišta u blizini povoljnih riječnih prijelaza i na križićima putova. Pad Sirmija u avarske ruke posebno je imao odjeka kod Bizantinaca. Autor navodi da su o padu pisali Menandar Protektor, Euagrije Sholastik, Tefilakt Simokata i Teofan Ispovjedatelj, dok na zapadu nitko to nije zabilježio. Krajem 8. i početkom 9. stoljeća prestaje vlast Avara nad južnom Panonijom zbog udara Franaka koji dolaze sa zapada, a južna Panonija uklopljena je u franačku državu i postaje istočno područje ogromne Franačke.

Autor idućega rada »Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (drugi dio)« (str. 57-98) je Stanko Andrić. On nas upoznaje s izvodima iz dostupnog gradiva za srednjovjekovnu povijest najvažnijih naselja, utvrda i vlastelinstava u središnjem dijelu južnog podgorja Papuka i Krndije. Odnosi se to na Kamengrad (utvrda), Stražeman (utvrda) Velika (naselje), Kaptol-Prepoštija (utvrda, naselje), Vetovo (utvrda), Kutjevo (naselje). Za svaku cjelinu autor na početku navodi sva topografska i toponomastička pitanja koja su se dosad otvorila, a na kraju daje osnovne podatke o novovjekovnoj sudbini predturskih utvrda i naselja. Slijedi i treći nastavak.

U cjelinu crkvena povijest i graditeljstvo od 18. do 20. stoljeća uvodi nas rad Ljerke Perči »Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736.« (str. 99-124). Koristeći se dijelovima arhivske građe fonda HR-DAOS 476 (sastavljen iz knjiga i spisa u kutijama) raščlanjuje prvih 15 godina u kojima je novi vlasnik valpovačkog vlastelinstva, barun P. A. Hilleprand von Prandau, otpočeo opsežne građevinske radove, vezane za promjenu srednjovjekovne utvrde. Dokazuje da glavnu ulogu u upravljanju i odlučivanju na vlastelinstvu, zbog njegove službe u Beču, nisu vodili njegovi provizori, već on sam, tako da je odlučivao i o pregradnji dvorca i kapelice. Rasvjetljuje barunovu djelatnost vezanu za ulogu patrona crkava i kapelica na vlastelinstvu te novčana davanja za izgradnju nove zidane župne crkve i župnog dvora u Valpovu.

Autor Dragan Damjanović u radu »Historičističke obnove crkve Svete Ane u Donjoj Vrijeski« (str. 125-160) upoznaje nas s dvije obnove. Prva obnova gotičke crkve Svete Ane u Donjoj Vrijeski trajala je od 1858. do 1861. godine. Za obnovu bio je zaslužan Ivan Kukuljević Sakcinski, prvi konzervator u Hrvatskoj i Slavoniji. Po projektu arhitekta Vinka (Vinzenta) Rauschera, učenika bečkog arhitekta Fridricha Schmidta, izvedena je druga obnova koja je trajala od 1904. do 1907. godine. Ova obnova nije bila najuspješnija.

Odnos komunističkog režima u Hrvatskoj prema pojedinim katoličkim župnicima i župama u ozračju sveukupnih crkveno-državnih odnosa prikazuje rad Miroslava Akmadže »Župnik Ljudevit Petrak, komunisti i gradnja crkve u Pleternici« (str. 161-182). Budući da komunističke vlasti dvadesetak godina nisu dozvolile izgradnju crkve u Pleternici, a crkveno vodstvo, dosljedno u svojim načelima, nije htjelo popustiti vlastima da premjesti župnika Petraka iz pleterničke župe te za uzvrat dobije dopuštenje za izgradnju crkve, crkva nije izgrađena. Izgrađena je nakon pregovora između Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanja protokola 1966. godine.

U radu pod naslovom »Graditeljska baština zapadne Slavonije nestala u 19. i 20. stoljeću« (str. 183-220), autor Filip Škiljan upoznaje nas s potpuno nestalim srednjovjekovnim i ranovjekovnim objektima na prostoru zapadne Slavonije, u nekadašnjim općinama Podravska Slatina, Virovitica, Grubišno Polje, Daruvar, Novska, Nova Gradiška i Pakrac. Autor u uvodnom dijelu omeđuje prostor zapadne Slavonije i donosi metodološki način izrade rada. Baveći se srednjovjekovnim utvrdama, katoličkim i pravoslavnim crkvama, pojedinačno obrađuje svaki nestali objekt u 19. i 20. stoljeću na navedenom prostoru. Uzroke nestajanja navedene materijalne baštine pronalazi u ratovima koji su se vodili na tom području, ali i nebrizi lokalnog pučanstva za te objekte. Vrijednost radu daje istraživanje na terenu, ali i proučavanje arhivske građe u Konzervatorskim odjelima u Sisku, Bjelovaru, Požegi i Zagrebu.

Treća cjelina započinje radom Ivančice Marković »Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću« (str. 221-231). Autorica objašnjava podrijetlo i razvoj kućnih zadruga tijekom 19. stoljeća na cjelokupnom prostoru Hrvatske (civilna Hrvatska i Slavonija, krajiško područje) te traži uzroke raspada kućnih zadruga. Glavne uzroke pronalazi u gospodarskim razlozima, u proizvodnji i potrošnji tijekom gospodarske krize sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća. Upoznaje nas i s pravnom regulativom vezanom za kućne zadruge.

»Dobre kućanice. Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća« (str. 232-256) rad je Dinka Župana. Obrazovanje žena tijekom druge polovice 19. stoljeća imalo je u strategiji primarnu zadaću da zadrži ženski spolni identitet, za razliku od muškog. Tadašnji pedagozi, učitelji i psiholozi smatrali su da je obrazovni sustav ispunio svoju zadaću ako je od učenica stvorio buduće dobre kućanice, supruge i majke. Za to su im na području Slavonije služile više djevojačke škole (Požega, Đakovo, Osijek, Vinkovci) i niže ženske stručne škole (Osijek, Daruvar, Nova Gradiška, Brod, Vinkovci, Požega, Ilok).

Autor Branko Ostajmer u radu pod naslovom »Zakon o uređenju gradskih općina iz 1859. i položaj Broda na Savi« (str. 257-274) na temelju arhivskog gradiva, literature i onodobnog tiska obrađuje zanimljivu sekvencu iz političkog života Broda iz kraja 19. stoljeća, tj. na najavu izmjena Zakona o uređenju gradskih općina. U Brodu, kao i čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, bile su burne i oštre reakcije cjelokupne oporbe na taj Zakon. Plašeći se da Khuenov režim dodatno namjerava suziti gradsku autonomiju u Brodu, najjače je reagirao brodski Klub Stranke prava. U svom angažmanu pokazao je i tom prigodom da je najsnažnija i najbolje organizirana stranka u Brodu.

Vijoleta Herman Kaurić u članku pod naslovom »Projekt gradnje Vojne zarazne bolnice u Brodu na Savi za Prvoga svjetskog rata« (str. 275-295) razmatra pripremne radnje vezane za gradnju navedene bolnice. S pripremnim projektom započelo se 1915. godine, ali on nikada nije završen,

jer je propala Austro-Ugarska država. Raščlanjujući smještaj bolnice (istočni prilaz gradu), zaključuje da se je radilo prema onodobnim zdravstvenim propisima, ali nam taj plan pomaže i u rekonstrukciji prometa i rješavanja otpadnih voda u to vrijeme u Brodu.

Da je zarazna bolnica bila sagrađena, koncentracija oboljelih bila bi na jednom mjestu, a bila bi i manja mogućnost zaraze ostalog pučanstva na području Hrvatske i Slavonije.

U radu naslovljenom »Osvrt na važnije radove i Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini« (str. 296-307) Vladimir Gaiger donosi pregled najvažnijih i najzanimljivijih priloga o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini na njemačkom jeziku. Navodi da su po podrijetlu autori hrvatski Nijemci pretežito rođeni u tom kraju, ali da ima i njemačkih i austrijskih povjesničara i istraživača sličnog profila. Radovi koji su prikazani, objavljeni su od tridesetih godina 20. stoljeća pa sve do najnovijih dana. Nalaze se u knjigama, raznim zbornicima, časopisima i novinama širom Njemačke, Austrije i Hrvatske. Autor je prikazao i najnovije radove pisane na hrvatskom jeziku o Nijemcima u navedenom području. Radovi nisu samo bitni radi upoznavanja povijesti Nijemaca, već pomažu u rekonstrukciji cjelokupne povijesti Požege i Požeške kotline u navedenom razdoblju.

Tematski blok posvećen povijesnim vezama Pečuha i Slavonije (u povodu 1000. obljetnice Pečuške biskupije) najširiji je dio zbornika. Sastoji se od pet domaćih i tri prevedena priloga i zadire tek u neke manje dijelove iz zajedničke povijesti.

Prvi prevedeni rad napisao je Dezső Simonyi »O porijeklu pečuškoga toponima *Quinque Ecclesiae*« (str. 311-330). On raščlanjuje starokršćansku strast o poznatoj Četvorici Okrunjenih mučenika i polazi od pretpostavke da se radi o autentičnom prikazu mučeništva petorice panonskih klesara u doba rimskog cara Dioklecijana. Služeći se petrografskim dokazima, osporava dosadašnje mišljenje da se radnja pasije zbilja na Fuškoj gori pokraj Sirmija, a kao mjesto navodi južnomadžarsko gorje

Geresed nedaleko od Sopijane (Pečuh). Dokazuje da se u srednjovjekovnom latinskom imenu Pečuha, *Quinque Ecclesiae*, sačuvao iskrivljeni trag kulta petorice mučenika.

I Darija Damjanović u radu pod naslovom »Oranokršćanskoj pasiji Četvorice Okrunjenih (Passio SS. Quattuor Coronatorum)« (str. 331-350) piše o Četvorici Okrunjenih ili Ovjenčanih. Po njenom mišljenju, pasija Četvorice Ovjenčanih, hagiografska je legenda koja spaja dvije grupe mučenika: pet panonskih kamenorezaca (Klaudije, Kastorije, Simforije i Nikostrat te kasnije dodan Simplicije) i četiri rimska kornikularija (prvotno nisu bili poznati, ali su im poslije dodana imena te bi se mogli zvati Sekun, Severin, Karpofor i Viktor). Iako su mnogi hagiografi, povjesničari i arheolozi pokušali rasvijetliti ovu legendu, ostale su i dalje mnoge nepoznanice.

Drugi prevedeni rad »Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije« (str. 351-378) donosi nam Gergey Bálint Kiss. Govori o tri teme u pripadajućem crkvenopovijesnom i političkom okružju, a vezane za povijest Pečuške biskupije u doba Arpadovića. Prva je vezana za utemeljenje biskupije 1009. godine, druga se bavi utvrđivanjem međa, a treća promjenama u ustroju i crkvenoj vlasti na dodijeljenom joj teritoriju do 13. stoljeća.

Rad Dine Mujadževića »Ibrahim Pečevija (1574-1649.) -osmanski povjesničar Hrvatske i Bosne i Hercegovine iz Pečuha« (str. 379-394) posvećen je jednom od najvećih osmanskih povjesničara. Ibrahim Pečevija rođen je 1574. u mađarskom gradu Pečuhu gdje je i proveo djetinjstvo. Napisao je djelo »Pečevijina povijest« u kojem je donio niz zanimljivih podataka za povijest Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Njemački istraživač Franz Babinger bio je mišljenja da je »Pečevijina povijest« jedan od najboljih osmanskih izvora za razdoblje od 1520. do 1639. godine.

U trećem prevedenom radu pod naslovom »Tko je bio Hasan-paša Jakovali?« (str. 395-406) autor Balzázs Sudár na temelju proučavanja izvorne građe rasvijetljuje identitet, biografiju i obiteljsku pozadinu osmanskog velikaša Hasan-paše Jakovalija (»Đakovčanina«). On je nosio pridjev

Yakovali po mjestu Yakova. Ostao je u sjećanju jer je u Pečuhu 1630. utemeljio sakralni kompleks. Iz toga vremena danas je najbolje očuvana džamija u Pečuhu, ali ona je i najbolje očuvana džamija na čitavom području nekadašnje osmanske Ugarske.

Autor Robert Skenderović napisao je rad pod naslovom »Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća« (str. 407-429.). Autor navodi da je problem utvrđivanja točnih biskupskih međa u Slavoniji nastao tijekom osmanlijske vladavine, a da je kulminirao poslije završetka Velikog bečkog rata, 1699. godine. Nekadašnje međe nisu više mogle biti onakve kakve su bile prije dolaska Osmanlija. Razloge pronalazi u velikim promjenama koje su nastupile u crkvenom i političkom pogledu u tom osmanskom razdoblju. Izvorna povijesna građa upućuje nas na zaključak da je opstanak pojedinih biskupija bio u rukama bečke vlasti i Rima, a ovisio je i o podršci lokalnih svećenika te civilnih i vojnih vlasti.

»Borba Pečuške biskupije za crkvenu desetinu u Slavoniji od oslobođenja od osmanske vlasti do 1761. godine« (str. 430-464) prilog je Milana Vrbanusa. Najvećim dijelom služeći se dostupnom arhivskom građom iz posljednjeg dijela 17. stoljeća i većeg dijela 18. stoljeća te literaturom, pokušava utvrditi pravo Pečuške biskupije na ubiranje crkvene desetine u Slavoniji poslije oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti. Prikazao je niz problema vezanih uz reguliranje tih odnosa, konačno riješenih početkom sedmog desetljeća 18. stoljeća. Rad vrijednim čine prilozima popisa crkvene desetine Pečuške biskupije iz 1713., 1718. i 1719. godine.

U radu pod naslovom »Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji« (str. 465-470) autorica Zlata Živaković-Kerže prikazala je zadnja dva stoljeća pripadnosti krajeva sjeverne Slavonije i Baranje Pečuškoj biskupiji. Od 1972. godine ovi krajevi ušli su u sastav Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije.

U prijepornim temama autor Petar Kounić predstavio je rad »Jugoslavenska/južnoslavenska ideja. Sudbina jedne enciklopedijske studije iz 1988. godine« (str. 471-522). Razloge neobjavlji-

vanja autor objašnjava u uvodnom dijelu. Navodi da je tu studiju napisao 1988. za drugo izdanje Enciklopedije Jugoslavije kojoj je izdavač bio Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža« u Zagrebu, a budući da je bila cenzurirana, nije je objavio sve do sada. On je, suprotno od uvriježenih mišljenja u historiografiji-da su hrvatski preporoditelji zastupali »jugoslavensku nacionalnu ideju« te da su težili i postizanju jugoslavenske »nacionalne« i unitarne države, tvrdio da su se hrvatski političari narodnjaci već za ilirskog pokreta, a osobito u revoluciji 1848./49., posve jasno opredijeli za hrvatski nacionalni program, dakle, za izgradnju moderne hrvatske nacije te time prihvatili južnoslavensko-austrijski politički program. To je bio program o preuređenju Habsburške Monarhije u srednjoeuropsku konfederaciju unutar koje bi postigli ujedinjenu Hrvatsku i potpunu nacionalnu samostalnost. Srbija je zastupala južnoslavensko-balkanski program koji je bio usklađen sa srpskim nacionalnim programom. S obzirom na dva programa i dva različita cilja, do ujedinjenja i stvaranja nezavisne »nacionalne« države koja bi obuhvatila sve južne Slavene nikako nije moglo doći u 19. stoljeću. Ti stavovi kosili su se s uvriježenim mišljenjem i autor je tada bio napadan.

Rad Marie Keve »Kretanje broja zatočenica ženskog dijela logora Stara Gradiška (svibanj-prosinac 1944.) I. dio« (str. 523-592) donosi prijepis arhivske građe o kretanju broja zatočenica u ženskom dijelu koncentracijskog logora Stara Gradiška koja je pohranjena u slavonskobrodskom Državnom arhivu. U radu su obuhvaćene i žene u Kuli. Budući da drugi dio rada slijedi u idućem broju, dan je prijepis podataka za razdoblje od 27. svibnja do 31. kolovoza 1944. godine.

U Kronici Mato Artuković piše o okruglom stolu koji je održan u Zlatnoj dvorani Hrvatskog instituta za povijest pod nazivom »Viđenja najnovije hrvatske povijesti« (str. 593-614) 27. ožujka 2009. godine u organizaciji podružnice za povijest Slavonije, Srijema, Baranje Hrvatskog instituta za povijest. Sudionici okruglog stola bili su najeminentniji poznavaoči najnovije hrvatske povijesti, Mario Jareb, Ante Nazor, Ljilja Vokić (kao svjedok zbivanja), Josip Jurčević, Ivo Rendić Mioče-

vić, Ante Bežen, Nikša Stančić, Branko Dubrava, Ljubomir Antić, Robert Skenderović, Mato Artuković, Zoran Šangut (hrvatski branitelj, logoraš srpskih koncentracijskih logora), a pročitana je i referat Tomislava Raukara. Voditelj skupa bio je poznati novinar, Tihomir Dujmović. Povod ove skupu bio je »Dodatak udžbenicima za najnoviju povijest« autora Tvrtka Jakovine, Magdalene Najbar-Agičić i Snježane Koren, koji je dobio niz negativnih recenzija.

Autor Robert Skenderović piše o preminulom srpskom povjesničaru i redovnom članu SANU-a u tekstu pod naslovom »Povjesničar Slavko Gavrilović« (str. 615-617). Gavrilović je rođen u Srijemskim Lazama kod Vinkovaca 1924. godine, a umro u Novom Sadu 2008. godine. Napisao je više od 20 knjiga i preko 400 radova. Veći dio ovog opusa odnosi se i na hrvatske krajeve, posebice na prostore Slavonije, Srijema i Baranje. Zbog toga je i njegov znanstveni opus prikazan u časopisu.

Uredništvo je napravilo i ispravak tablice koja je tehničkom greškom ispuštena u prethodnom broju (str. 618-624).

Predzadnji dio časopisa donosi prikaze i osvrt autoru Marije Karbić, Šimuna Penave, Aleksandra Kopričevića, Maria Keve, Mladena Baraća, Zlate Živaković-Kerže (str. 625-649).

Na kraju dan je kratak opis Godišnjaka, upute suradnicima i predstavljena su izdanja Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest (str. 625-659).

I ovaj broj časopisa »Scrinia Slavonica« predstavlja dragocjen zbornik radova različite tematike kojima osnovu čini tematski blok posvećen povijesnim vezama Pečuha i Slavonije (u povodu 1000. obljetnice Pečuške biskupije). Najveća vrijednost većine objavljenih radova je činjenica da su se autori u njihovoj izradi koristili izvornom arhivskom građom.